

Jan Keller: *Nová sociální rizika a proč se jim nevyhneme*

Praha, Sociologické nakladatelství 2011, 197 s.

Takzvaná nová sociální rizika představují v aktuálně dominantním ideologickém neoliberálním diskurzu pole, v němž se prolíná řada zásadních problémů aktuální podoby společnosti. Není proto divu, že se o jejich nástupu začíná hovořit od osmdesátých let dvacátého století. Oproti klasickým sociálním rizikům postihují tato rizika nepoměrně širší spektrum společnosti. Jan Keller se charakteristikou těchto rizik zabývá již delší dobu, částečně mimo jiné v práci *Tři sociální světy. Sociální struktura postindustriální společnosti* (Praha: Sociologické nakladatelství, 2010). Knihu *Nová sociální rizika a proč se jim nevyhneme* lze označit za shrnutí a vyvrcholení tohoto výzkumného zájmu. Toto dílo je celé věnováno fenoménu nových sociálních rizik a autor prostřednictvím jejich analýzy a charakteristiky předkládá pregnantní kritiku neoliberalismu. Této kritice se Jan Keller věnuje mimo jiné v dílech *Politika s ručením omezeným. Proměny moci na prahu 21. století* (Praha: Zenit, 2002) či *Soumrak sociálního státu* (Praha: Sociologické nakladatelství, 2005). Recenzovaný titul *Nová sociální rizika a proč se jim nevyhneme* tedy pokračuje v argumentační linii, kterou autor sleduje již delší dobu.

Recenzovaný titul sestává ze sedmi dílčích kapitol, jejichž prostřednictvím autor rozebírá problematiku nových sociálních rizik, důvodů jejich vzniku a rozšíření a jejich dopady na společnost. V první části textu se Jan Keller věnuje rozboru příčin vzniku nových sociálních rizik. Jako jeden z hlavních důvodů označuje postindustriální uspořádání společnosti. Na jedné straně se zabývá nejasností a obsahovou prázdnotou konceptu postindustriální společnosti, jež způsobuje to, že tento pojem „neříká o společnosti, ve které žijeme, prakticky nic“ (s. 11). Na straně druhé pak vidí postindustriální společnost jako společnost

umožňující masové šíření nových sociálních rizik. Postindustriální společnost podle Jana Kellera vede k takzvané „mafianizaci ekonomiky“ (s. 12) a je pro ni charakteristické vytváření neustálého pocitu nejistoty u středních a nižších vrstev společnosti. Tuto nejistotu utváří postindustriální ekonomika ve dvou sférách. První sférou je oblast pracovního trhu, jež produkuje nejistotu například prekarizací práce (tedy uzavíráním neplnohodnotných pracovních poměrů) nebo omezováním vlivu odborů. Druhou sférou je oblast sociálního zabezpečení. Zde je pocit nejistoty vyvoláván mimo jiné kroky, jež redukuje funkce sociálního státu a oslabují sociální práva občanů (s. 23, 24). S pocitem nejistoty je úzce spojeno přenášení rizik směrem od hybatelů ekonomického systému k středním a nižším sociálním vrstvám, které jsou tak nositeli veškerých rizik, aniž by měly přístup k zisku z rizikových obchodních či finančních transakcí. Podle Jana Kellera se v postindustriální společnosti stále zřetelněji odtrhuje finanční elita od zbytku společnosti a „diktuje jí míru nejistoty, v níž musejí ti uprostřed a ti dole každým dnem žít“ (s. 31). V této kapitole dále autor tvrdí, že nová sociální rizika produkuje postindustriální společnost primárně v oblastech pracovního trhu, systémů pojištění a v oblasti rodiny (s. 25). Bližší vysvětlení propojenosti nových sociálních rizik s těmito oblastmi a jejich dopady se jako červená nit vine celým textem.

Po charakteristice důvodů vzniku nových sociálních rizik a oblastí, v nichž jsou produkovány, přistupuje autor v další části textu k bližší definici nových sociálních rizik, jejich původu a k analýze toho, jak se tato rizika liší od starých sociálních rizik. Základní rozdíly spatřuje autor ve skutečnostech, že stará sociální rizika byla propojena s postavením jedinců v rámci jejich sociální stratifikace. Nová sociální rizika naopak proti tomu mohou postihnout téměř kohokoli (s. 42) a představují problém, jenž je produkován systémově neoliberální polití-

kou, ale jeho následky jsou přenášeny na jedince, kteří je mají řešit sami (na rozdíl od systémového řešení rizik starých), a představují tak výsledek vystavení společnosti tržním mechanismům (s. 44–50). Tato nová sociální rizika jsou tak důsledkem určité neschopnosti adaptovat se na tržní mechanismy ze strany jednotlivých kategorií obyvatelstva (s. 49). To vede k utváření paradoxní neoliberální logiky, která počítá s tím, že nová sociální rizika (jako výsledek tržní nepoužitelnosti určitých skupin obyvatelstva) mají být řešena podle neoliberálních zásad, jež určují míru zajištění jednotlivců právě podle jejich přizpůsobení tržním mechanismům (s. 50). Za příklad tohoto neoliberálního paradoxu lze uvést následující tvrzení: „(I) v kategorii sociálních bytů se stavějí zejména ty dražší“ (s. 53).

Zde vznesu první kritickou připomínku k recenzovanému titulu. Domnívám se, že vzájemné vymezení starých a nových sociálních rizik by si zasloužilo více prostoru. Větší prostor by zasloužovala i charakteristika nových sociálních rizik. Lze tvrdit, že čtenář, jenž není obeznámen s problematikou sociálních rizik, se může v argumentační linii autora ztratit. Na druhou stranu kniha Jana Kellera představuje odbornou publikaci, která počítá s jistou vzdělaností čtenáře v této problematice.

V této kapitole dále autor předkládá kritiku části ostatních autorů věnujících se novým sociálním rizikům. Tato kritika směřuje zejména k nedostatečnému zpracování toho, proč dochází k objevení nových sociálních rizik, proč jsou charakteristická zejména pro postindustriální společnost, a toho, jak se z ochranných mechanismů před starými sociálními riziky staly zdroje rizik nových (například systémy pojištění) (s. 36 a 38). Reflektuje vlastní kritiku se autor zaměřuje i na tyto skutečnosti.

Třetí část textu je věnována výše charakterizované paradoxní logice neoliberalismu. S touto logikou se pojí skutečnost, že neoliberální stát místo ochrany občanů před novými sociálními riziky usiluje o to, aby se

jim občané přizpůsobovali a „přesunuje veškerou vinu [za existenci sociálních rizik] na ty, kdo se jim údajně dostatečně nepřizpůsobili“ (s. 61). S tím souvisí i vzájemné propojení neoliberální politiky s nárůstem výdajů na penální sektor (s. 62). To představuje další paradox neoliberalismu, kdy rozšiřování penálního sektoru odpovídá snižování sektoru poskytování blahobytu (Wacquant, L., *Prisons of poverty*. London: University of Minnesota Press, 2009: 3). Z pohledu nových sociálních rizik představuje tato vzájemná propojenost zajímavý předmět výzkumu, jenž by jistě zasloužil detailnější rozbor. Tomuto rozboru se ale autor částečně věnuje v díle *Tři sociální světy. Sociální struktura postindustriální společnosti* (Praha: Sociologické nakladatelství, 2010).

Zakládny neoliberalismu se stala hesla „firma“ a „konkurence“ (s. 57). Prostřednictvím metaforického přirovnání státu, jedinců, škol a Evropy k firmám podává výstižnou kritiku neoliberální ideologie. Z této kritiky lze vyzdvihnout kritiku směřující ke konceptu lidského kapitálu (s. 69–71), jímž neoliberalismus legitimizuje skutečnost, že nositeli rizik jsou primárně střední a nižší sociální vrstvy.

V následující části textu se Jan Keller zaměřuje na oslabování státu, jež je dalším ze znaků neoliberalismu a zdrojem nových sociálních rizik. Dopady neoliberalismu vnímá jako potenciálně nebezpečné, jelikož deformují vztahy mezi soukromou a veřejnou sférou (zejména díky zakládnu konkurenceschopnosti), jejichž vyvažování zajišťuje sociální stabilitu a demokratickou otevřenost společnosti (s. 89). Neoliberální boření státu je reprezentováno zejména tím, že neoliberalismus převádí skrze státní moc prostředky z veřejné sféry směrem ke sféře soukromé, a tím oslabuje veřejné služby ve jménu finanční rentability (s. 91–92). Svoji argumentaci ilustruje autor prostřednictvím příkladu aplikace neoliberálních reforem v České republice.

Pátá kapitola je věnována důsledkům neoliberálních reforem, zejména jejich dopa-

dům na společenskou solidaritu. Neoliberalismus produkuje zvrácenou solidaritu. To znamená, že nutí oběti sociálních rizik k tomu, aby se proti nim pojišťovaly místo těch, kdo tato rizika produkují (s. 111). Nebezpečí pro společenskou solidaritu umocňuje neoliberalismus tím, že na ni pohlíží jako na „neudržitelný přežitek mentality průmyslového dělnictva“ (s. 112), a neoliberalní reformy ji ničí například přechodem firem k síťovým strukturám a s tím spojenými prekarizovanými pracovními poměry, jež rozbíjí solidaritu mezi zaměstnanci (s. 118). Kromě oslabování společenské solidarity vedou neoliberalní reformy i k potlačování kritického mínění společnosti, jelikož v době prekarizovaných pracovních poměrů se konformita „vyplácí mnohem zaručeněji než snaha o vlastní iniciativu“ (s. 122) a lpění na hodnotách autonomie.

V této kapitole se dále autor věnuje prognostice toho, jaký dopad budou mít neoliberalní reformy na občany České republiky (s. 114–118). Jejich prostřednictvím autor ilustruje argumentaci, kterou předkládá v předcházejících částech textu, a tím ji posiluje. Ohledně této prognostiky vznesu další kritickou připomínku k textu, jež je ale spíše paradigmatického charakteru. Domnívám se, že sociální věda by si neměla nárokovat právo na odhadování budoucích vývoje, z tohoto důvodu mi přijde tato část nadbytečná. Na druhé straně je ale tato pasáž vhodnou ilustrací autorova argumentačního rámce.

V předposlední části recenzovaného titulu předkládá autor empiricky zaměřenou případovou studii, jež je zaměřena na strukturu domácností v Ostravě. Výběr místa pro případovou studii je ideální, jelikož na příkladu Ostravy lze zachytit přechod od společnosti industriální ke společnosti služeb. V této případové studii se zaměřuje na konkrétní dopady nových sociálních rizik a na to, jakými způsoby se jim lze bránit. Na základě této studie rozlišuje Jan Keller podle schopnosti čelit (ne)úspěšně

sociálním rizikům tři sociální typy (s. 140). První typ dokáže úspěšně minimalizovat hrozby sociálních rizik. Druhý typ je těmito riziky postižen, ale dokáže se s nimi vyrovnávat. Třetí skupinu tvoří ti, kteří jsou těmto rizikům ve velké míře vystaveni a nedokáží jim sami vzdorovat. Jako nejefektivnější strategie obrany proti novým sociálním rizikům se na základě případové studie jeví maximalizace vzdělání a strategie bezdětnosti.

Poslední kapitola má převážně shrnující charakter. Autor hovoří o tom, jakým způsobem jsou nová sociální rizika interpretována. Jejich nebezpečí spočívá zejména v tom, že v neoliberalní ekonomice jsou rizika bohatých nacionalizována, ale jejich zisk je privatizován (s. 156). Díky tomu představují nová sociální rizika „nevysychající zdroj zisku“ (s. 160) pro část těch, kteří jim nejsou vystaveni. Nová sociální rizika jsou díky zkrácenému neoliberalnímu vnímání jedince skrze ekonomickou racionalitu interpretována jako výsledek individuálních voleb postižených (s. 157). Tato interpretace vede k dalšímu oslabování společenské solidarity.

Recenzovaný titul se zabývá podrobnou analýzou fenoménu nových sociálních rizik. Argumentační rámec autora představuje logicky uspořádanou strukturu jdoucí v linii definice problému – příčiny – důsledky – možnosti obrany a z tohoto pohledu se mi jeví jako velmi konzistentní, a to i ve vztahu k autorovým dřívějším dílům. Kromě výše zmíněných kritických připomínek se ztotožňuji s epistemologií a argumentací předkládanou v průběhu práce. Domnívám se, že základním posláním sociologie a politologie je předkládat kritickou reflexi mocenské praxe, což kniha Jana Kellera *Nová sociální rizika a proč se jim nevyhneme* bez výhrad naplňuje. Větší pozornost by si ale zasloužilo samotné vymezení pojmu „sociální rizika“ a charakteristika rozdílů mezi riziky klasickými a novými. Z textu je patrné, že se autor této problematice věnuje již delší dobu a recenzovaná kniha před-

stavuje sumarizaci autorovy argumentace ohledně nových sociálních rizik a představuje příspěvek do debaty, jež je v době přijímaných neoliberálních reforem v České republice vysoce aktuální. Závěrem si dovoluji tvrdit, že přes drobné kritické připomínky lze knihu doporučit zájemcům o problematiku nových sociálních rizik a neoliberálního obecně jak ze strany odborné veřejnosti, tak i veřejnosti laické.

Petr Krčál

Lenka Kalinová: *Konec nadějí a nová očekávání. K dějinám české společnosti 1969–1993*

Praha, Academia 2012, 396 s.

Lenka Kalinová je sociální historička, která v šedesátých letech úzce spolupracovala s Machoninovým týmem a z této spolupráce si odnesla – v české historické obci dosud rozhodně nikoli standardní – přesvědčení o nezbytnosti využívání socioekonomických, demografických a dalších dat, případně i sociálněvědních přístupů při studiu soudobých dějin. S dostatečnou akribií je i při značně chaotické prezentaci před pěti lety uplatnila v syntetické práci *Společenské proměny v čase socialistického experimentu: K sociálním dějinám v letech 1945–1969* (Academia, Praha 2007), recenzované v tomto časopise v roce 2008 (č. 4, s. 813–817), a nyní čtenářům předložila „doplněk“ v podobě navazujícího zpracování druhého dvacetiletí komunistické vlády a rané transformace. Název díla *Konec nadějí a nová očekávání* přitom vypovídá mnohé o jeho obsahu: jde o reflexi vycházející namnoze z pozic po srpnu 1968 odstavených reformních marxistů, pro které tzv. normalizace představovala „konec nadějí“ a listopadový převrat vskutku přinesl nová, nicméně nerealizovaná očekávání. K tomu ještě přispívá slabé teoretické ukotvení analýz, kontrastující i v našich poměrech s prací některých mladších sociálních historiků (M. Pull-

mann, J. Rákosník), které je jakoby „nahra-zováno“ (skrytou) ideologií.

Ve dvou kapitolách první části knihy autorka vymezuje předmět svého studia, základní kontury vývoje a široce koncipované sociální dějiny. Už zde se přitom projevují některé nepominutelné nedostatky. Třebaže výklad je oproti „socialistickému experimentu“ sevřenější, méně založený na prosté kumulaci faktů a více na jejich výkladu a kontextualizaci (což je způsobeno i tím, že v období tzv. normalizace nedocházelo k tak zásadním změnám), příliš často v něm dochází k opakování (leckdy i doslovnému) a stejně tak zbytečně prezentuje shrnutí předchozího vývoje, zpracovaného v minulé knize. Vlastní výklad sociálních dějin od konce šedesátých do raných devadesátých let je tak nakonec poměrně stručný, založený namnoze na starší literatuře, a i to se signifikantními mezerami. V diskusích o vědeckotechnické revoluci chybí kupř. práce Richtova týmu, včetně jeho zásadního „normalizačního obratu“, nemluvě o tom, že sociální příčiny „Sametové revoluce“ lze jen těžko diskutovat bez znalosti Možného brilantního eseje *Proč tak snadno...* (Sociologické nakladatelství, Praha 1991). Novější literatura je pak prezentována, respektive využívána značně selektivně. Třeba v případě vzdělávání autorka sice čerpá řadu konkrétních informací od Petra Matějů a jeho spolupracovníků, nicméně celkové hodnocení bez jakéhokoli přechodu opisuje z Jana Kellera. Jednostranná je i představa, že „tržní ekonomika často směřovala k popření lidského smyslu. Ponechána sama sobě může přinést, a v dějinách přinesla mnoho bezpráví jednotlivcům, sociálním skupinám i celým národům“ (s. 131). Tím přitom nemá být řečeno, že autorka na podobné hodnocení nemá právo: sociální politika je vždy důsledkem určitých politických stanovisek a rozhodnutí, a ani její hodnocení nelze oprostit od subjektivních preferencí. Vědeckost příslušného rozboru spočívá ovšem v tom, že autor/ka prezentuje a zvažuje argumenty všech stran, k čemuž v tomto pří-